

Mida teevad Leedu keelekorraldajad

Tuuli Rehemaa

eesti keele instituudi assistent

5. oktoobril 2005 peeti Vilniuses leedu keele instituudi korraldusel rahvusvaheline konverents „Kirjakeel ja ühiskond”¹, kus osales ka Eesti keelekorraldajaid. Konverentsil räägiti norra, rootsi, itaalia, eesti, läti ja leedu keelest ja nende korraldamisest, kuid alljärgnev artikkel refereerib seda, mida konverentsikuulaja sai ettekannetest teada Leedu keelekorraldajate töö ja eesmärkide kohta.

Leedu keelepoliitika

Leedu seimi juures töötava riikliku leedu keele komisjoni kodulehelt on lugeda: „Leedu keel on ainsana indoeuroopa keeltest säilitanud suurema osa algkeele jooni, mistõttu teda õpetatakse paljudes maailma ülikoolides vanaindia, vanakreeka, ladina ja gooti keele kõrval. Ajaloo keeristes ei ole leedu keel välja surnud, nagu on juhtunud teiste balti keeltega (preisi, jatvingi, kurši, žemaidi, seeli keel). Vastupidi, temast on saanud moodsa ja teadmistepõhise ühiskonna vajadustele vastav keel. Leedu keel on Leedu Vabariigi riigikeel.”²

Leedu riigikeele seadus, leedu keele staatuse peamine reguleerija, võeti vastu 1995. aastal, kuid ta ei kata siiski kõiki keelevaldkondi. Seetõttu on Leedu seim asutanud töörühma, mille ülesanne on koostada keeleseaduse uus versioon. Leedu keele komisjon on avalikele diskussioonidele toetudes leidnud, et uus seadus peaks hõlmama järgmisi seni reguleerimata küsimusi: töösuhete keelekorraldus, elektroonilise meedia keelekasutus, reklaami ja avaliku teabe keel, teaduse ja kõrghariduse keelekasutus, riigiasutuste veebilehtede keel.

Keeleseadus peab võimaldama keele kaitset ja rikastamist, tagama igapäevase kasutuse kasutada riigikeelt kogu avalikus asjaajamises ning panema keelekasutajatele ka vastutuse keeleseaduse rikkumise eest. Leedu keelepoliitika põhisuunad on kavandatud aastani 2008.

Leedu kirjakeele normingud Internetis

Praegu on leedu keele kohta kättesaadavad kaks kirjakeele andmebaasi: üks riikliku leedu keele komisjoni ja teine leedu keele instituudi võrgulehel.

Leedu keele komisjoni võrguleht pakub võimalust teha otsinguid keelenõuandepangas, millele pandi alus 2001. aastal ja mis sisaldas tollal 2500 märksõna. 2003. aastal sai pank kättesaadavaks kõigile huvilistele Interneti-aadressil <http://www.vlkk.lt/konsultacijos>. Kõige sagedamad nõuandepanga kasutajad on tõlgid, tõlkijad ja toimetajad. Koos panga avamisega on kasvanud ka keelenõu küsimine e-posti teel. 2004. aastal saadeti komisjonile üle 10 000 keeleküsimust sisaldava meili, nõuandepanka kasutati rohkem kui 210 000 korda.

2004. aasta maikuu seati leedu keele komisjoni juures sisse keelenõuande töörühm, mille peamine ülesanne on hallata ja korrastada nõuandepanka. Kõik märksõnad, mida oli nüüdseks juba üle 5000, vaadati uuesti läbi ja toimetati, lisati juurde viiteid Interneti-allikatele ning esitati palju rohkem näiteid ja kasutusvariante. Panka on võimalik sisestada ka ainult osa sõnast, mispeale programm otsib üles kõik seda sõnaosa sisaldavad märksõnad. Paljude märksõnade kõrval on ka viited sagedamini esinevatele vigadele. Nõuandepank hõlmab seni ainult leedu keele sõnavara. Süntaksi ja kirjavahemärkide nõuannet sealt ei saa.

Normingu ja tegeliku keelekasutuse suhe

Kirjakeele normimine on tegelikust kasutusest alati rohkem või vähem maas ja sellesse suhtutakse tavaliselt kui paratamatusse. Kui aga lõhe reeglite ja tegeliku kasutuse vahel kasvab liiga suureks, võib kirjakeele rakendamisel tekkida probleeme.

Leedu keelekorraldajad on leedu kirjakeele normingute ja tegeliku keelekasutuse lahknevust uurides teinud kahesuguseid oletusi: 1) mõned kirjakeele normid on ebastabiilsed või pole piisavalt täpsed; 2) kirjakeele normimine on mõnes aspektis maha jäänud tegeliku keelekasutuse tendentsidest.

Keelekorraldajate ülesanne on leida võimalus selle vastuolu ületamiseks. Oluline on, et keelekorraldajad tunneksid hästi kõiki keelekasutuse olukordi, sealhulgas erandlikke juhtumeid. Saavutamaks seda eesmärki, on Leedus alustatud uuringut: interaktiivne küsimustik leedu

kirjakeele kasutajate keeleharjumuste kohta rakendati tööle veebruaris 2005, on siiani kasutuses ja sisaldab umbes 100 valikvastustega küsimust keeleilmingute kohta. Küsimustik asub leedu keele instituudi kodulehe aadressil <http://www.lki.lt/apklausa/index.html>. Seni on sellele vastatud peaaegu 150 korral, võrdsel määral nii registreerunud kui ka anonüümsed kasutajad.

Hinnang kirjakeelele

2005. aastal on Leedus alustatud uuringuga, mis peab selgitama, kuidas eri soost ja eri vanuses, erineva päritolu, haridusega jne inimesed saavad aru kirjakeele mõistest. Kuigi uuring jätkub, võib juba praegu öelda, et eri ühiskonnarühmadesse kuuluvatel, samuti eri piirkondades elavatel leedulastel on kirjakeele mõistest erinev arusaam.

Osa küsimusi püüab välja selgitada kirjakeele mainet ja on otsest seotud kirjakeele mõistega. Üks põhitulemusi näitab, et inimesed kalduvad eelistama piirkondlikku murret või kohalike erijoontega kirjakeelt.

On uuritud ka seda, milliseid kõrvalekaldeid normist keelekasutajad kõige paremini tajuvad. Tulemus näitab, et paremini tajutakse peamurde foneetilisi erijooni, leksikaalsest küljest märgatakse oma- ja laensõnade erinevust. Teisi kõrvalekaldeid kirjakeele normist tajutakse pigem ebateadlikult ja kirjakeelt kasutades püütakse murdelisust vältida.

Põhilise allikana, kust kirjakeelt õppida, on nimetatud ajakirjandust, eriti televisiooni, nooremad vastajad on märkinud ka kooli rolli. Sõna- ja käsiraamatute, keeleajakirjade jms osa ei peeta eriti tähtsaks. Väga harva on mainitud keelekorraldust ja vaid mõnel vastajal on olnud aimu leedu keele komisjonist või Leedu keeleinspeksiioonist.

Sotsiolingvistilise uuringu esialgsed tulemused näitavad, et suurem osa uuritavaid ei ole oma keele korrektsuses kindlad, ent nende kirjakeeleoskus on sellegipoolest üsna hea. Muide, samalaadse uuringu eesti keele kohta on teinud Liina-Liis Nirgi Tartu ülikoolis 2005. aastal.

Suhtumine kirjakeelde ja selle normimisse Leedu murdealadel

2004. aasta suvel korraldati Põhja-Leedus Joniškélise linnas sotsiolingvistiline uuring, mis hõlmas linna 1500 elanikust 220. Uuriti keelesse suhtumise põhisuundi, kirjakeele ja murrete avalikku ja varjatud mainet ning avalikkuse suhtumist kirjakeele normimisse.

Kirjakeele avalik maine oli oodatult väga hea. 95% küsitletuist vastas jaatavalt küsimusele „Kas Teile meeldib kirjakeel?“, 80% arvas, et valdab kirjakeelt hästi. Kõige prestiižsemaks peavad kirjakeelt eeskätt vähem haritud naised.

Murdekeel on Joniškélises hinnatud ja kasutusel, enamasti mitteametlikes, vähem ka ametlikes olukordades, ent tegemist on varjatud prestiižiga, avalikult murde prestiižsust sageli ei tunnistata, eriti mitte võõrastele. Küsimusele „Kas Teie murre on Teie arvates meeldiv?“ vastas jaatavalt pisut üle poole küsitletuist. Sellegipoolest mõnis 80% vastajaid, et nad kasutavad murret eraelus ja sageli ka avalikkuse ees. Hinnanguline analüüs tõendas, et murdekasutus rõhutab keelekogukonna ühtekuuluvust. Mitteametlikus situatsioonis ei ole kirjakeele kasutamine kõnelejale soodne, kogukonna liikmed kohtlevad neid, kes kasutavad murde asemel pigem kirjakeelt, nagu võõraid, neisse suhtutakse iroonia ja umbusuga. Selline suhtumine on omane kõikidele Joniškélise vanuserühmadele. Umbkaudu pool vastajatest kiidab heaks kohaliku murde edendamise ja selle õpetamise koolides ning kahetseb, et murde silmapaistvaimad jooned on hakanud kaduma.

Uuring tõi esile ka muutused murde- ja kirjakeele kasutuses ning maines viimase 15–20 aasta jooksul. Kõrgharidusega inimeste puhul on praegu märgata tendentsi kasutada murret olukordades, kus tavaliselt on seni eelistatud kirjakeelt, nagu koolis, ametiasutustes jm. Teisest küljest räägivad noored pered oma lastega sageli pigem kirjakeelt kui murret, rõhutades selle vajalikkust lapse edasisel kooliteel, kuna murre võib olla kirjakeele omandamisel takistuseks. Praktika näitab siiski, et lapsed, kes pärinevad murdekeelsest kodust, on enamasti kakskeelsed.

Joniškélise elanike suhtumine kirjakeele normimisse ja normide levitamisse varieerub: väikese haridusega inimesed suhtuvad normimisse positiivselt, ehkki ei kiida heaks lingvistide liiga teaduslikku ja autoritaarset lähenemist. Haritumad vastajad kritiseerivad keele-

korraldajate arvamuste kateoorilisust ja tahaksid tulevikus näha sallivamat lähenemist keeleõpetusele ning eri keelekasutajate arvamuste kaalumist.

Joniškêlise uuringu tulemus näitab demokraatlikuma keelepoliitika tähtsust, murrete paranevat mainet ja senisest laiemat kasutust.

Leedu keele instituut

Leedu keele instituut, kus praegu töötab 92 inimest (sh 40 doktorit), on saanud alguse 1930ndatel leedu keele sõnaraamatu toimetuskolleegiumist, mida juhtis Jonas Balčikonis; 1939. aastal loodi Antanas Smetona lituanistikainstituut. 1941. aastal, kui Nõukogude Liit oli Leedu okupeerinud, ühendati lituanistikainstituut koos teiste teadusasutuste ja -seltsidega ühisesse teaduste akadeemia võrku leedu keele instituudi nimetuse all. 1952. aastal ühines temaga leedu kirjanduse instituut. Taas iseseisvaks asutuseks sai leedu keele instituut 16. aprillil 1990. aastal.

Leedu keele instituudi peamised tööülesanded on:

- 1) „Leedu keele sõnaraamatu” (20 köidet) ja selle arvutiversiooni tegemine, leedu keele sõnavara andmebaas;
- 2) „Leedu kirjakeele sõnaraamatu” koostamine;
- 3) leedu keele akadeemilise grammatika koostamine, leedu keele süntaksi uurimine;
- 4) leedu murrete kogumine ja uurimine, Euroopa keelettase koostamine;
- 5) leedu kirjakeele ajaloo ja arengu uurimine; kirjalike leedu-keelsete dokumentide andmebaasi koostamine;
- 6) leedu keele normide ja terminoloogia arengu analüüs, keelenähtuste andmebaas;
- 7) Leedu kohanimede etümoloogiasõnaraamatu koostamine, Leedu koha- ja isikunimede uurimine.³

¹ Konverentsi teesid on avaldatud kogumikus: Tarptautinė Jono Jablonskio konferencija „Bendrinė kalba ir visuomenė”. (International Conference in Honour of Jonas Jablonskis „Standard language and society”.) Lietuvių kalbos instituto Kalbos kultūros skyrius. Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedra. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

² Riikliku leedu keele komisjoni koduleht. <http://www.vlkk.lt/en>.

³ Vt ka: Leedu keele instituudi koduleht. <http://www.lki.lt/indexeng.php>.